

مفهوم و مؤلفه‌های درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی

hal.lotfi@gmail.com

tavakoli@iki.ac.ir

کچھ حبیب‌الہ لطفی / کارشناس ارشد اقتصاد اسلامی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

محمدجواد توکلی / دانشیار گروه اقتصاد مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی

پذیرش: ۹۹/۰۳/۰۸

دریافت: ۹۸/۱۲/۲۲

چکیده

درون‌زایی یکی از مؤلفه‌های محوری اقتصاد مقاومتی می‌باشد که تبیین دقیقی از مفهوم و مؤلفه‌های آن صورت نگرفته است. این مقاله با استفاده از روش تحلیلی - توصیفی به دنبال تبیین مفهوم و مؤلفه‌های محوری درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی می‌باشد. براساس یافته‌های تحقیق، درون‌زایی به مفهوم اتکا به ظرفیت‌های ملی با حداکثرسازی بهره‌وری به‌منظور افزایش ثروت و ارزش افزوده در جهت رشد پایدار و امنیت اقتصادی می‌باشد. با توجه به تعریف، درون‌زایی دارای چهار مؤلفه محوری خودباوری، خوداتکایی، خودکفایی و خودارتقائی می‌باشد. با بررسی آیات و روایات، نتیجه می‌گیریم که دو هدف اصلی درون‌زایی در اقتصاد، تأمین رشد وافر و امنیت اقتصادی می‌باشد. با توجه به رابطه درون‌زایی با سایر مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی، به نظر می‌رسد که درون‌زایی نقشی اساسی در تحقق سایر مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی همچون برون‌نگری، عدالت‌محوری و مردم‌بنیادی دارد.

کلیدواژه‌ها: درون‌زایی، اقتصاد مقاومتی، خوداتکایی، خودکفایی، خودباوری، رشد اقتصادی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

مقدمه

درون‌زایی یکی از مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی است که ضمن بیان الگوی اقتصاد مقاومتی، توسط رهبر انقلاب مورد تأکید قرار گرفته است. جهت عملیاتی شدن الگوی اقتصاد مقاومتی، تبیین دقیق مؤلفه‌های آن ضرورت می‌یابد. همچنین برای درک صحیح از الگوی اقتصاد مقاومتی باید، مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی و جایگاه هر کدام شناخته شود. از سوی دیگر، در بیان چپستی درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی باید خصوصیات اقتصاد مقاومتی لحاظ شود. بدون توجه به خصیصه‌های اقتصاد مقاومتی ممکن است، از واژه درون‌زایی، برداشت انزوایی شود؛ یا این سیاست را بیان دیگری از سیاست‌های موجود در اقتصاد متعارف بدانیم. بعد از طرح اقتصاد مقاومتی و سیاست‌های کلی آن، اقتصاددانان به تبیین این مؤلفه‌ها پرداختند.

کتاب *درس گفتارهای اقتصاد مقاومتی* (پیغامی، ۱۳۹۳)، از جمله آثاری است که تقریباً به تمام جوانب اقتصاد مقاومتی از جمله درون‌زایی و برون‌گرایی پرداخته است. دو فصل کتاب به مبحث تقویت درون‌زایی پرداخته است. علاوه بر آن در سایر فصول بنابر اقتضای بحث به موانع و راه‌کارهای اقتصاد درون‌زا پرداخته شده است؛ اما بحث منسجم و عمیقی در مورد درون‌زایی صورت نگرفته است.

کتاب *اقتصاد مقاومتی (درآمدی بر مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل)* (عبدالملکی، ۱۳۹۳)، به مبانی، اهداف و روش‌شناسی اقتصاد اسلامی و متعارف می‌پردازد. ایشان با توجه به فرمایشات مقام معظم رهبری تأکید زیادی بر تولید ملی دارند. تحقیق مذکور به صورت مسبوط به مبحث درون‌زایی و تولید ملی می‌پردازد. نویسنده در قدم اول به تبیین جایگاه تولید ملی در اقتصاد مقاومتی و ضرورت آن پرداخته و سپس ظرفیت‌ها و آسیب‌ها را بیان می‌کند، سپس اصلاحات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در راستای تقویت تولید ملی را بیان می‌کند؛ اما به مؤلفه‌ها و شاخص‌ها نمی‌پردازد.

کتاب *حمایت از کالای ایرانی* (توکل، ۱۳۹۷) که از چرایی، چپستی و چگونگی حمایت از کالای ایرانی بحث شده است.

مقاله «مدل مردم‌سالاری اقتصادی دینی بستر تولید ملی پایدار عدالت‌محور» (یوسفی، ۱۳۹۳). نویسنده به طرح مدل‌هایی برای ایجاد تولید پایدار در اقتصاد مردم‌سالاری اسلامی می‌پردازد، مراد وی از اقتصاد پایدار، اقتصادی است که نسبت به تورم، رکود و بیکاری آسیب‌پذیر نباشد. در این مقاله به یکی از ابعاد درون‌زایی که

پایداری می‌باشد، پرداخته شده است.

در تحقیق حاضر نقش محوری و جایگاه درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی تبیین می‌شود. از جمله ممیزه‌های این تحقیق، بیان مبانی و مؤلفه‌های درون‌زایی است، که تاکنون به آن پرداخته نشده است. در این مطالعه با رجوع به آیات و روایات و با توجه به بیانات مقام معظم رهبری مؤلفه‌ها و اهداف درون‌زایی، مورد بررسی قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، ابتدا مفهوم‌شناسی صورت گرفته، سپس جایگاه درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی، مبانی، اهداف و مؤلفه‌های درون‌زایی به ترتیب بیان می‌شود. در انتها رابطه درون‌زایی با سایر مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی بررسی می‌گردد.

سؤال اصلی تحقیق، چپستی و چرایی درون‌زایی است که برای یافتن پاسخ مسئله به سؤال‌های فرعی از جمله مفهوم، جایگاه، مبانی، مؤلفه‌ها و اهداف درون‌زایی پرداخته شده است. اهداف درون‌زایی در واقع مقاصدی است که با تحقق درون‌زایی محقق می‌شود. مقصود از مبنا، ضرورت تحقق اهداف؛ و مراد از مؤلفه، عناصر و اجزاء تشکیل‌دهنده مفهوم درون‌زایی می‌باشد.

۱. مفهوم‌شناسی درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی

هرچند درون‌زایی مفهومی کلیدی در اقتصاد مقاومتی است، ولی تبیین روشنی از مفهوم آن صورت نگرفته است. برای فهم این مفهوم باید به تبیین بیانات مقام معظم رهبری، به‌عنوان مبدع ایده اقتصاد مقاومتی بپردازیم. ایشان درون‌زایی و برون‌نگری را نقطه کانونی اقتصاد مقاومتی می‌دانند. از نگاه ایشان، درون‌زایی به مفهوم انزوایی نیست. «درون‌زایی با نگاه و گرایش به بیرون جامعه، اما تکیه به ظرفیت‌های درونی است. یعنی تولید ثروت به‌وسیله فعالیت درونی کشور انجام بگیرد» (بیانات رهبر انقلاب، ۱۳۹۷/۱/۱). «اقتصاد درون‌زا از دل ظرفیت‌های خود کشور و مردم می‌جوشد، و با درون‌گرایی تفاوت دارد. به این معنا نیست که اقتصاد کشور را محدود و محصور کنیم» (بیانات رهبر انقلاب، ۱۳۹۳/۱/۱). «اقتصاد درون‌زا؛ اقتصادی است که مایه خود و ماده خود را از درون کشور و از امکانات کشور و از توانایی‌های مردم خودمان به دست می‌آورد. ... [آن وقت] اقتصاد رشد خواهد کرد، نمو خواهد کرد» (بیانات رهبر انقلاب، ۱۳۹۴/۱/۱).

محققان اقتصاد مقاومتی، تعاریف مختلفی از درون‌زایی ارائه

این تعریف یک تفاوت مهم درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی با سیاست توسعه صادرات‌محور که تکیه‌اش بر مزیت نسبی است را بیان می‌کند. در اقتصاد مقاومتی تأکید بر تولید کالاهای با ارزش افزوده بالاست (بیانات رهبر انقلاب در دیدار کارآفرینان، ۱۶/۶/۸۹). می‌توان در بیان تعریف از تعبیر ظرفیت‌های ملی استفاده کرد. ظرفیتی که با سرمایه و نیروی ایرانی در خارج کشور ایجاد شده و باعث تقویت تولید ملی می‌شود، به درون‌زایی کشور کمک می‌کند. برخلاف آن، اگر کالایی در داخل تولید شود، اما مقدار زیادی از ارزش افزوده آن به خارج برگردد؛ به تحقق درون‌زایی چندان کمک نمی‌کند.

در طرح پیشنهادی مجلس شورای اسلامی (این طرح در ۱۷ ماده توسط کمیسیون ویژه حمایت از تولید ملی و اجرای سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی تنظیم شده است)، کالای ایرانی این‌گونه تعریف شده است: «کالای ایرانی، کالایی است که کل زنجیره ارزش آن در قلمرو جغرافیایی کشور با استفاده از نیروی کار و نهاده‌های داخلی (یا نهاده‌های داخلی در صورت عدم تولید داخلی) تحت برند، طراحی، حق امتیاز و مدیریت ایرانی تولید شود». بالاترین درجه کالای ایرانی در این تعریف بیان شده است. از آنجا که تولید داخلی بخش مهمی از درون‌زایی را تشکیل می‌دهد، لذا اقتصادی کاملاً درون‌زا است که تمام مراحل همه کالاهای و خدمات اقتصادی اعم از نهاده‌های اولیه، عوامل تولید، برندها، طرح‌ها، حق امتیاز و مدیریت آنها متکی بر ظرفیت‌های ملی بوده و یا از داخل قابل کنترل باشد.

«حال در صورتی که بخشی از مراحل اولیه مانند مواد اولیه یا طراحی و برند آن در خارج شکل بگیرد و سپس در داخل تولید آن تکمیل شود و با نشان داخلی هم تولید شود، ممکن است به این اقتصاد هم با توجه به درجه وابستگی به خارج درون‌زا گفته شود. مرتبه پایین‌تر درون‌زایی، اقتصادی است که وابستگی آن در تولید بیشتر می‌شود؛ مثلاً فقط کالا را مونتاژ می‌کنند، بدون اینکه حتی نام و نشان داخلی داشته باشد» (رک: توکلی، ۱۳۹۷، ص ۱۸). هرچه درجه درون‌زایی افزایش یابد به اهداف درون‌زایی نزدیک‌تر می‌شویم. هدف این است که اتکا به خارج کم شود تا اینکه به استقلال اقتصادی برسیم و بتوانیم در وضعیت استقلال اقتصادی به رشد و پیشرفت اقتصادی ادامه بدهیم.

توأم بودن درون‌زایی با برون‌نگری مسئله مهمی است که باید مورد توجه قرار گیرد. غفلت از برون‌نگری و تحقق درون‌نگری

کرده‌اند: درون‌زایی به معنای مولدیت و تکیه اساسی بر توان و پتانسیل داخلی و ملی کشور است، از فکر، خلاقیت و نهاده‌های مولد از درون این ملت می‌جوشد (پیغامی، ۱۳۹۳، ص ۲۵۰).

با توجه به تعریف، و بیانات مقام معظم رهبری، در درون‌زایی تکیه اساسی بر توان فیزیکی و فکری داخلی می‌باشد. با ذکر دو قید داخلی و ملی در تعریف مشخص می‌شود که درون‌زایی منحصر به تکیه بر توان داخلی نیست؛ بلکه نیروی کار ملی هر چند خارج کشور باشد، در صورتی که در توان اقتصادی کشور مؤثر باشد به درون‌زایی اقتصاد کمک می‌کند.

«درون‌زایی اقتصاد یعنی اینکه اقتصاد از آن توان راهبردی که دارد بهره‌برداری حداکثری کند و الگویی پیاده شود که با بهره‌وری بالا از ظرفیت‌ها و مزیت‌های درونی اقتصاد ایران، عوامل اصلی ثبات و رشد اقتصادی، یا منشأ داخلی داشته و یا در داخل کنترل شوند و راهبرد جایگزینی واردات در کالاهای مصرفی اساسی و استراتژیک مردم اتخاذ گردد» (شقایق شهری و کریم، ۱۳۹۵).

در این تعریف ضمن توجه به اتکا بر داخل، دو نکته به خوبی بیان شده است: اول اینکه درون‌زایی علاوه بر اینکه از درون می‌جوشد و مایه اصلی خود را از داخل می‌گیرد، الگویی است که موجب حداکثر بهره‌وری می‌شود. اگر عوامل اصلی را از خارج بگیرد، مسلماً استقلال اقتصادی او متزلزل می‌شود. قید ثبات و رشد را ذکر می‌کنند؛ یعنی رشد همراه با ثبات هدف درون‌زایی است. اما در اقتصاد درون‌زا، فراتر از آن، یعنی امنیت و تاب‌آوری اقتصادی باید لحاظ شود. در این تعریف به راهبرد جایگزینی واردات اشاره شده است. این راهبرد با راهبرد درون‌زایی که توأم با برون‌نگری است، متفاوت است. علاوه بر این درون‌زایی مانند راهبرد جایگزینی واردات، منحصر در کالاهای مصرفی اساسی و استراتژیک نمی‌شود؛ بلکه به کالاهای سرمایه‌ای و واسطه‌ای به‌ویژه کالاهای راهبردی نیز توجه دارد.

- «اقتصاد مقاومتی [درون‌زاست؛ یعنی از دل ظرفیت‌های خود کشور ما و خود مردم ما می‌جوشد. تکیه بر ظرفیت‌های داخلی است، چه ظرفیت‌های علمی، چه انسانی، چه طبیعی، چه مالی، چه جغرافیایی و اقلیمی» (یوسفی، ۱۳۹۵، ص ۴۲).

- «درون‌زایی به معنای استفاده از ظرفیت‌های درونی اقتصاد داخلی به منظور تولید ثروت و ارزش افزوده اقتصادی کشور است (توکلی، ۱۳۹۵، ص ۱۱۸).

پیشرفت» را مطرح می‌کنند که دستیابی به اهداف سه‌گانه نظام اقتصادی اسلام یعنی رشد، عدالت و امنیت (استحکام) اقتصادی را با توجه به اقتضائات بومی جمهوری اسلامی ایران دنبال می‌کند. در این چارچوب، اقتصاد مقاومتی به تحلیل چگونگی تحقق امنیت اقتصادی، به‌عنوان یکی از اهداف سه‌گانه الگوی ایرانی - اسلامی پیشرفت، می‌پردازد. با در نظر گرفتن ارتباط بین اهداف رشد، عدالت و امنیت (استحکام) نظریه اقتصاد مقاومتی بخشی از نظریه اقتصاد اسلامی است. تحقق دو معیار درون‌زایی و برون‌گرایی در اقتصاد مقاومتی ناظر به توجه هم‌زمان به هر دو هدف رشد و استحکام اقتصادی است» (همان، ص ۴۴). درون‌زایی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های محوری اقتصاد مقاومتی می‌تواند هدف رشد و استحکام را با رویکرد برون‌نگری تأمین کند. با توجه به اهمیت امنیت و استحکام در اقتصاد مقاومتی، میزان رشدی که به‌واسطه درون‌زایی قابل حصول است، معین می‌شود. در نتیجه، لزوماً در الگوی اقتصاد مقاومتی رشد بالاتر مطلوب نیست، بلکه رشد بالا به همراه امنیت اقتصادی مورد توجه قرار می‌گیرد که با درون‌زایی حاصل می‌شود.

۳. مبانی درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی

درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی بر مبانی اسلامی استوار است. مهم‌ترین مبانی درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی عبارت از استقلال طلبی، اقتدار، رشد و پیشرفت، امنیت و استحکام اقتصادی می‌باشند.

۳-۱. استقلال طلبی

در دین اسلام تأکید زیادی بر مقوله استقلال در برابر بیگانگان شده است (هود: ۱۱۳). این استقلال در حوزه‌های مختلف جامعه اعم از سیاست، فرهنگ و اقتصاد ضرورت دارد. از سوی دیگر، وابستگی اقتصادی، بر فرهنگ و سیاست هم تأثیر می‌گذارد (موسوی خمینی، ۱۳۶۸، ج ۸، ص ۳۹؛ بیانات رهبر انقلاب در دیدار کارگران کارخانجات تولیدی داروپخش، ۳۹۱/۲/۱۰). با توجه به روایات، اقتصاد، در حیات معنوی و مادی انسان نقش موثری دارد. پیامبر ﷺ فرمودند: «فلولا الخبز ما صمنا و لا صلینا و لا اذینا فرائض ربنا» (قمی، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۵۴۹)؛ اگر نان نبود، نه روزه می‌گرفتیم، نه نماز می‌خواندیم و نه فریضه‌های پروردگاران را انجام می‌دادیم. در برخی آیات قرآن، خداوند بعد از دستور استفاده از نعمت‌های طیب که به انسان عطا کرده است،

موجب انزوا و عقب‌ماندگی می‌گردد. لازمه درون‌زایی و برون‌نگری این است که بهره‌وری و مولدیت حداکثر شود و همراه آن رشد و پیشرفت حاصل شود. از سوی دیگر، یکی از اهداف مهم اقتصاد مقاومتی، پیشرفت و امنیت اقتصادی است. لذا باید پیشرو بودن و امنیت را در معنای اصطلاحی درون‌زایی لحاظ کرد. هدف درون‌زایی، تقویت تولید داخل و خودکفایی است که در نهایت منجر به بهره‌وری حداکثری و پیشرفت اقتصادی می‌شود. ارتقا بهره‌وری و رشد و پیشرفت اقتصادی از اهداف مهم درون‌زایی است که مناسب است در تعاریف بیان شود. از دیدگاه نویسندگان، «اتکا به ظرفیت‌های ملی با حداکثرسازی بهره‌وری به منظور افزایش ثروت و ارزش افزوده، در جهت افزایش رشد پایدار و امنیت اقتصادی، درون‌زایی نامیده می‌شود. خوداتکایی، خودکفایی و خودارتقائی از مؤلفه‌های مهم درون‌زایی می‌باشند که در تعریف مورد توجه قرار گرفته است.»

۲. جایگاه درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی

درون‌زایی یکی از مفاهیم محوری در اقتصاد مقاومتی است. در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، درون‌زایی در کنار مؤلفه‌های دیگر از جمله دانش‌بنیانی، عدالت محوری،... ذکر شده است. افزایش تولید داخلی نهاده‌ها، کالاهای اساسی (به‌ویژه در اقلام وارداتی)، و اولویت دادن به تولید محصولات و خدمات راهبردی در این سیاست‌ها مورد تأکید قرار گرفته است. برنامه‌ریزی تولید ملی متناسب با نیازهای صادراتی، افزایش ارزش افزوده از طریق تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز، تولید کالاهای دارای بازدهی بهینه با تأکید بر برداشت صیانتی از منابع از دیگر بندهای مربوط به تقویت تولید در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی می‌باشد. برای تبیین جایگاه درون‌زایی به تبیین اجمالی خاستگاه آن، که اقتصاد مقاومتی می‌باشد می‌پردازیم.

«اقتصاد مقاومتی، الگویی عملیاتی از اقتصاد اسلامی است که در آن به هدف ثبات و امنیت اقتصادی به‌عنوان هدف محوری توجه شده است» (توکلی، ۱۳۹۵، ص ۲۴). هرچند اقتصاد مقاومتی با مفاهیمی همچون انعطاف‌پذیری، تاب‌آوری، و فنریت اقتصادی، شباهت‌هایی دارد؛ اما این مفهوم در بستر اندیشه اقتصاد اسلامی شکل گرفته و برای همین از جهت مفهومی و راهبردی، از این مفاهیم متمایز است. برای تبیین دقیق این الگو باید به بیانات رهبر انقلاب توجه شود. ایشان در کنار این الگو، «الگوی اسلامی - ایرانی

۲-۳. قدرت اقتصادی

یکی از ویژگی‌های جامعه اسلامی کسب قدرت و اقتدار در برابر دشمنان است. دین اسلام دارای اهدافی از جمله برقراری عدالت در تمام بخش‌های اقتصاد و فراتر از آن ایجاد محیطی معنوی برای رسیدن به قرب الهی است. برای تحقق این اهداف در برابر هجمه‌های نظامی، فرهنگی و اقتصادی سایر کشورها که با اسلام و مسلمانان خصومت و دشمنی دارند، وجود یک اقتصاد قدرتمند و قوی ضروری می‌باشد. خداوند در قرآن بر ایجاد چنین قدرتی تصریح کرده است: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ» (انفال: ۶۰). چنانچه در برخی روایات به مسئولان جامعه نسبت به مسائل اقتصادی جامعه تذکر داده است، پیامبر اکرم ﷺ نزدیک وفاتشان فرمودند: مهاجران و انصار با سلاح در مسجد حاضر شوند. آن‌گاه در ضمن وصیبتان به مردم فرمودند: خدا را به یاد آن کس آورم که پس از من والی بر مسلمانان است... و آنها را به تهی‌دستی نیندازد، تا از دین به در کند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۴۰۶). سپردن امور به دست غیرمتخصصان و... که باعث تضعیف اقتصاد می‌شود، می‌تواند مصداق این روایت باشد. با توجه به آیات و روایات مشخص می‌شود که برای مقابله با آسیب‌های داخلی و خارجی، قدرت اقتصادی و درون‌زایی در عصری که رقابت اقتصادی حاکم بر تعاملات بین‌المللی است، ضرورت دارد.

۳-۳. عزت و اقتدار اقتصادی

عزت و اقتدار، فراتر از استقلال و قدرت اقتصادی می‌باشند. گاهی ممکن است استقلال باشد، اما عزت اقتصادی خدشه‌دار شود. در اسلام آیات و روایات مختلفی وجود دارد که به قطع‌نظر از آنچه در دست دیگران است، سفارش شده است. حتی در مسائل فردی این را امری پسندیده نمی‌داند. سیاق عبارات نشان می‌دهد که این مسئله منحصر در شرایط تحریم و منحصر به مواجهه با دشمنان نیست.

امیرمؤمنان علیؑ در نامه‌ای به فرزندش امام حسن مجتبیؑ می‌فرماید: «حفظ ما فی یدک أحب الی من طلب ما فی یدی غیرک» (نهج البلاغه، ۱۳۸۴، نامه ۳۱)؛ حفظ آنچه در اختیار توست نزد من محبوبتر است از طلب آنچه در دست غیرتوست. از سوی دیگر، در تعلیم اسلامی سفارش زیادی به حفظ داشته‌ها و سرمایه‌ها درونی شده است. امیرمؤمنان علیؑ می‌فرماید: «خذ من الدنیا ما أتاک، و

می‌فرماید: شکر خدا را به جای آورید (بقره: ۱۷۲)، تقوا پیشه کنید (مائده: ۸۸) و یا عمل صالح انجام دهید (مؤمنون: ۵۱). خداوند ابتدا دستور به استفاده از نعمت‌های طیب داده و در ادامه می‌فرماید: شکرگذاری کنید، دستور به ارتزاق از نعمت‌های حلال داده است، سپس می‌فرماید: تقوا پیشه کنید و در نهایت می‌فرماید: از رزق طیب بخورید و عمل صالح انجام دهید. با توجه این آیات فهمیده می‌شود که با برخورداری از اقتصاد سالم است که انسان توفیق انجام عبادت و عمل صالح می‌یابد. با توجه به نقش ویژه‌ای که اقتصاد در زندگی مادی و معنوی انسان دارد، استقلال اقتصادی ضرورت پیدا می‌کند.

در قرآن به مسئله استقلال اقتصادی تصریح شده، که از آن به قاعده نفی سبیل یاد می‌شود. خداوند می‌فرماید: «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء: ۱۴۱). معنای اصطلاحی سبیل راه و حجت است و از نظر فقهی یعنی خداوند متعال حکمی جعل نکرده که بر اثر آن، کفار بر مسلمانان برتری پیدا کنند. اغلب فقهای اسلام برای نفی هرگونه سلطه بیگانگان بر مقدرات مسلمانان به این آیه استناد می‌کنند. پیامبر اکرم ﷺ به هیچ‌وجه به تسلط اقتصادی غیرمسلمانان بر مسلمانان رضایت نمی‌داد. ایشان برای قطع ریشه‌های وابستگی مسلمانان به اهل کتاب، اقدام به تغییر بازار مدینه از بازار بنی قینقاع که در دست یهودیان بود و موجبات تسلط آنها بر قلب اقتصاد مدینه را فراهم کرده بود، به بازاری مستقل در نزدیک باغ‌های انصار برای مسلمانان، کرد. تأسیس این بازار و وضع مجموعه قوانین تسهیل‌کننده معاملات آن، انحصار تجارت و سودهای کلان ناشی از آن را از دست یهود خارج کرد و مسلمین را در موضع برتر قرار داد (نمیری، ۱۳۹۹ق، ج ۱، ص ۳۰۴). لذا در اسلام از وابستگی اقتصادی به کشورهای دیگر نهی شده است. سیاست‌های اقتصادی باید به گونه‌ای تنظیم شود که به هیچ‌وجه زمینه نفوذ و سیطره برای کفار در فعالیت‌های اقتصادی مسلمانان ایجاد نشود. اگر کشوری در تأمین نیازهای خود از دیگر کشورها از قدرت چانه‌زنی برخوردار نبوده و مجبور شود برای تأمین نیاز خود به کشورهای دیگر امتیاز بدهد و از برخی مصالح کشورش صرف‌نظر کند، این به معنای وابستگی است. تنها راه استقلال کشور، تقویت تولید ملی و درون‌زایی است. در صورتی که اقتصاد در تولید ضعیف باشد؛ به‌ویژه در کالاهای ضروری محتاج به کشورهای دیگر باشد؛ استقلال اقتصادی او ناپود خواهد شد. لذا این مقوله، یکی از مبانی مهم درون‌زایی اقتصادی است.

استقامت و تلاش توجه کرد. با تلاش‌های مقطعی و آنی هدف محقق نمی‌شود. در برهه‌ای که تحریم‌ها فشار بیشتری ایجاد کرده است، سیاست‌گذاران بیشتر به درون‌زایی فکر کرده‌اند و نتایجی هم داشته است. اما با از بین رفتن شرایط تحریم یا کاهش آن برنامه حمایت از تولید داخلی رها شده است؛ که این نشان‌دهنده آن است که تلاش پیگیر و استقامت تا رسیدن به هدف اصلی که استقلال اقتصادی است، وجود ندارد.

۳-۵. عدالت‌محوری

عدالت‌محوری یکی از مبانی مستحکم اقتصاد مقاومتی می‌باشد که در مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی نیز این مبنا حاکم است. یکی از اهداف نظام اسلامی برقراری عدالت و قسط در جامعه است، و افزایش تولید و ثروت در جامعه موجب تسهیل برپای عدل در جامعه خواهد بود. اگر سرمایه به سمت تولید جریان یابد. شکاف طبقاتی کمتر خواهد شد. یکی از مشکلات امروز جامعه حجم بالای نقدینگی است. مسلماً با نرخ بالای تسهیلات بانکی امکان ورود این حجم نقدینگی به تولید وجود ندارد؛ بلکه به سمت فعالیت‌هایی مثل دلالی که سودآوری بالاتری دارد، حرکت می‌کنند. کسانی که فاقد سرمایه هستند، روزبه‌روز فقیرتر می‌شوند و ثروتمندان با سپرده‌گذاری و ورود سرمایه به خدمات غیرتولیدی بر حجم سرمایه خود می‌افزایند. اگر کشورها به سمت درون‌زایی حرکت کنند مسلماً از تبعات نابرابری‌ها و تبعیض‌های کمرشکن‌رهایی می‌یابند. همچنین از بعد بین‌المللی، یکی از عوامل شکاف بین کشورهای توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته ظلمی است که کشورهای دسته اول به کشورهای دسته دوم داشته‌اند. راه‌رهایی از استثمار و بی‌عدالتی‌ها وجود اقتصاد مقاومتی و سیاست‌های درون‌زایی است. امیرمؤمنان علی^ع می‌فرماید: «فإن فی العدل سعة» (نهج‌البلاغه، ۱۳۸۴، خطبه ۱۵)؛ همانا در عدالت گشایش و رهایی از مشکلات می‌باشد. ایشان راه‌حل مشکلات را عدالت می‌داند. در عدالت که سیاست‌های درون‌زایی به تحقق آن کمک می‌کند، گشایش برای عموم مردم وجود دارد. از سوی دیگر، یکی از شرایط تحقق اقتصاد درون‌زا، عدالت‌محوری قبل از تولید در تخصیص منابع و بعد از تولید در بخش دستمزدها و نحوه قیمت‌گذاری... می‌باشد که به برقراری امنیت اقتصادی کمک می‌کند؛ یعنی هر جا عدالت حاکم بود، امنیت اقتصادی هم مسلماً

تول عمّا تولّی عنک؛ فإن أنت لم تفعل فأجمل فی الطلب» (نهج‌البلاغه، ۱۳۸۴، حکمت ۳۹۳)؛ از دنیا همان قدر را بگیر که به سراغ تو می‌آید و از آنچه از تو روی گردانده روی بگردان و اگر چنین نمی‌کنی، لااقل در طلب دنیا به صورت معقول و آبرومندانه تلاش کن. مطلق واردات از کشورهای دیگر را این روایت نفی نمی‌کند، بلکه در شرایط پیچیده عصر جدید باید شرایط اقتصادی به گونه‌ای فراهم شود که تقاضای برای واردات، عزت و اقتدار داخلی را نابود نکند.

یکی دیگر از مبانی درون‌زایی که با مفهوم عزت قرابت دارد، اقتدار اقتصادی است. اقتدار غیر از استقلال اقتصادی و فراتر از آن می‌باشد. استقلال شرط اقتدار است. «ممکن است کشوری مستقل باشد، اما مقتدر نباشد و قدرت چانه‌زنی نداشته باشد؛ لذا نمی‌تواند در روابط تجاری شرایط خود را به دیگران بقبولاند. اقتدار مستلزم توانمندی کیفی و کمی در سرمایه‌گذاری و تولید است» (گروهی از پژوهشگران، ۱۳۹۷، ص ۱۲). خداوند می‌فرماید: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مِمَّا اسْتَلَعْتُمْ مِّنْ قُوَّةٍ وَ مِنْ رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَ عَدُوَّكُمْ» (انفال: ۶۰) (هرچه توانید نیرو و اسبان بسته برای [جنگ]شان آماده کنید که با آن، دشمن خدا بترسانید)، باید هم قدرت اقتصادی باشد و هم اینکه دشمنان از این قدرت اقتصادی بترسند.

۳-۴. استقامت، تلاش (جهاد)

در اسلام مکرر به صبر و استقامت توصیه شده و تحقق تمام اهداف را منوط به تلاش و استقامت می‌داند. خداوند در سوره «هود» می‌فرماید: «فَأَسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَ مِنْ تَابِ مَعَكَ وَ لَا تَرْكُنْ إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا...» (هود: ۱۱۲ و ۱۱۳) (ای پیامبر همان‌طور که مأموریت داری استقامت کن و همین‌طور آن افرادی که با تو به سوی خدا آمده‌اند). یکی از مبانی درون‌زایی استقامت و تلاش است. استقامت غیر از استقلال و اقتدار است. از ترکیب استقامت و استقلال، عنصر اقتدار به وجود می‌آید. بدون تلاش جهادی و استقامت و پایداری، پیروزی در عرصه‌های اقتصادی و شکست تحریم و توطئه‌های دشمنان میسر نیست. «تا مردم جامعه‌ای به تولید و مصرف کالای داخلی که اولین و اساسی‌ترین گام‌های حرکت اصلاحی در راستای خودباوری است، اهمیت ندهند، هرگز در عرصه‌های اقتصادی به استقلال و اقتدار و پیشرفت دست نخواهند یافت» (گروهی از پژوهشگران، ۱۳۹۷، ص ۱۴). در مورد درون‌زایی باید به نقش مهم این مبنا، یعنی

ارتباط نیست؛ بلکه با اتکاء به داخل، توأم با افزایش ارتباطات، حساسیت کشورهای مبادله‌کننده نسبت به امنیت داخلی بیشتر می‌شود؛ زیرا با ناامنی در داخل، منافع آنها به خطر می‌افتد. از طریق درون‌زایی می‌توان از تکانه‌ها و شوک‌های جهانی در امان بود. از سوی دیگر، امنیت نیز به نوبه خود موجب رونق اقتصادی و رشد اقتصادی بیشتر را فراهم می‌کند. لذا امنیت قبل از فراوانی و رشد مادی ذکر شده است. چنانچه در آیه ۱۲۶ سوره «بقره»، ابراهیم^ع در دعای خود، امنیت را مقدم بر رزق بیان کرده است: «رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَ ارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ» (بقره: ۱۲۶). امنیت در تمام ابعاد، به‌ویژه امنیت اقتصادی، به‌عنوان یکی از اهداف اقتصاد و درون‌زایی که محوری‌ترین مؤلفه اقتصاد مقاومتی می‌باشد، مطرح می‌شود.

۴-۲. رشد وافر و پایدار (رفاه)

هدف اصلی درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی رسیدن به رشد و پیشرفت پایدار توأم با عدالت می‌باشد. در آیه ۱۱۲ سوره «نحل» که گذشت، به صفت رشد و فراوانی در جامعه اشاره شده است. خداوند متعال در جایی دیگر می‌فرماید: «مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ... مَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ كَرِزْعٍ أُخْرِجَ شَطَاهُ فَارَزَّهُ فَاسْتَعْلَطَ فَاسْتَوَى عَلَى سَوْقِهِ يَجْعَبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا» (فتح: ۱۲۹). این آیه و آیه ۱۱۲ سوره «نحل» دلالت روشن بر اثبات بحث درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی دارد. «در این آیه مبارکه پیامبر و یارانش از لحاظ مادی به زراعتی تشبیه شده است که از کثرت برکت جوانه‌هایی هم در پیرامون خود رویانده باشد و آن را کمک کند تا آن نیز قوی و غلیظ شده، مستقلاً روی پای خود بایستد، به‌طوری که برزگران از خوبی رشد آن به شگفت درآمده باشند» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۸، ص ۴۴۸).

این آیه هم رشد فراوان را بیان می‌کند: جوانه‌هایی روییده به‌گونه‌ای که موجب تعجب کشاورزان شده، که این نشان از رشد و پیشرفت فراوان است و هم اینکه به امنیت و عدالت اشاره می‌کند. مسلماً استحکام و استقلالی که این زراعت پیدا کرده، به‌گونه‌ای که می‌تواند روی ساقه خود بایستد. این استحکام در جامعه در صورتی حاصل می‌شود که در مرتبه اول عدالت در اقتصاد به‌عنوان یک اصل مورد توجه باشد؛ و در مرحله دوم خودباوری و ایمان به خدا در جامعه حاکم باشد؛ سوم اینکه هیچ‌گونه اتکائی به بیگانگان و راه نفوذی برای آنها در اقتصاد

تقویت می‌شود. امام صادق^ع می‌فرماید «إِنَّ مِنْ بَقَاءِ الْمُسْلِمِينَ وَ بَقَاءِ الْإِسْلَامِ أَنْ تُصَيَّرَ الْأَمْوَالُ عِنْدَ مَنْ يَعْرِفُ فِيهَا الْحَقَّ وَ يَصْنَعُ فِيهَا الْمَعْرُوفَ» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۴، ص ۲۵)؛ از جمله عوامل بقای اسلام این است که اموال (ثروت‌های اجتماعی و منابع و معادن و هرگونه منبع درآمد و تجارت) در اختیار کسانی باشد که حق اموال و راه صحیح آنها را بدانند.

۴. اهداف درون‌زایی

درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی دارای اهدافی است. اهداف درون‌زایی در راستای تأمین اهداف اقتصاد مقاومتی قرار دارند. با توجه به اینکه اقتصاد مقاومتی و مؤلفه‌های آن برگرفته از اندیشه‌های اسلامی است؛ لذا برای استخراج اهداف درون‌زایی در جامعه به آیات و روایات رجوع شده است. دو هدف اصلی درون‌زایی با توجه به منابع دینی عبارتند از: امنیت و استحکام اقتصادی و رشد وافر و پایدار اقتصادی. می‌توان با توجه به روایات به اولویت و محوری بودن امنیت در اقتصاد و جامعه پی برد. لذا رشد وافر در کنار امنیت و استحکام اقتصادی مطرح می‌شود.

۴-۱. امنیت اقتصادی

یکی از اهداف درون‌زایی تحقق امنیت و استحکام اقتصادی در جامعه است. در قرآن کریم در موارد متعددی برای توصیف شهر و بلاد از امنیت یاد شده است: «وَ صَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ» (نحل: ۱۱۲؛ بقره: ۱۲۶).

علامه طباطبائی ذیل این آیه می‌فرماید: «اطمینان، به‌منزله رابطه میان دو صفت دیگر است؛ چون هر قریه‌ای که تصور شود وقتی امنیت داشت و از هجوم اشرار و همچنین از هجوم حوادث طبیعی از قبیل زلزله و سیل و امثال آن ایمن شد، مردمش اطمینان و آرامش پیدا می‌کنند و از کمال اطمینان، صفت سوم پدید می‌آید، و رزق آن قریه فراوان و ارزان می‌شود. چون از همه قراء و شهرستان‌های اطراف آذوقه به آنجا حمل می‌شود، دیگر مردمش مجبور نخواهند بود که زحمت سفر و غربت را تحمل کرده و برای طلب رزق و جلب آن به سوی قریه خود، بیابان‌ها و دریاها را زیر پا بگذارند و مشقت‌های طاقت‌فرسایی تحمل کنند» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۵۲۲). لازمه امنیت، اتکاء به داخل و تقویت تولید داخلی است. البته به معنای قطع

وجود نداشته باشد. از تعبیر «استوی علی سوقفه» این نکته برداشت می‌شود که این رشد به صورت متساوی و عادلانه بوده است و همه بخش‌ها به صورت عادلانه رشد کرده‌اند؛ و اشاره به غیظ کفار نشان‌دهنده عدم وابستگی به کفار و خودباوری است. «وعدالله الذین آمنوا» نشان از ایمانی است که در جامعه حاکم است و باعث انگیزه برای کار و تلاش و سبب نزول برکات خداوند است. در نهایت این آیه پایداری و استمرار را می‌رساند (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۸۰، ج ۲۲، ص ۱۱۷). رشد تدریجی و تبدیل زراعت به نهال قوی دلالت بر رشد پایدار دارد. در روایات نیز به این دو هدف اقتصادی اشاره شده است. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «سه چیز است که مردم همگی بدان نیازمندند: امنیت، عدالت، و فراوانی». امنیت و فراوانی به‌عنوان اهداف درون‌زایی واقع تلقی می‌شوند. هرچند تحقق درون‌زایی به تحقق عدالت کمک می‌کند، اما نمی‌توان عدالت را که از مبانی درون‌زایی است به‌عنوان اهداف اصلی درون‌زایی مطرح کرد.

۵. مؤلفه‌های درون‌زایی

درون‌زایی دارای مؤلفه‌هایی است که به درک صحیح مفهوم آن کمک می‌کند و غفلت از آنها موجب اجرای ناقص و غیرصحیح اقتصاد درون‌زا می‌گردد. مقام معظم رهبری ضمن تأکید بر درون‌زایی، مؤلفه‌های آن را نیز مورد اشاره قرار می‌دهند. براساس دیدگاه مقام معظم رهبری می‌توان خودباوری، خوداتکایی، خودکفایی و رشد پایدار را به‌عنوان چهار مؤلفه محوری درون‌زایی معرفی کرد.

۵-۱. خودباوری (درون‌نگری)

اولین مؤلفه درون‌زایی، خودباوری و شناخت ظرفیت‌هاست. اگر نگاه به داخل نباشد، طبیعتاً اتکاء به داخل هم صورت نمی‌گیرد. برخی در تفسیر درون‌زایی، درون‌نگری را مطلقاً نفی می‌کنند، درحالی‌که در بیانات مقام معظم رهبری بر نگاه به داخل (خودباوری یا درون‌نگری) تصریح شده است. درون‌زایی متوقف بر درون‌نگری است. باید امکانات و ظرفیت‌های داخلی را شناخت و بر آنها اتکاء کرد. یکی از علت‌های برون‌زایی اقتصاد این است که سیاست‌گذاران از ظرفیت‌های بومی کشور اطلاعاتی ناقص دارند. شناخت ظرفیت‌های داخلی و ایجاد فرصت‌های سرمایه‌گذاری مناسب با آن، قدم مهمی در راستای تقویت درون‌زایی است. تا زمانی که نگاهمان به سرمایه، نیروی کار و

۵-۲. خوداتکایی

دومین مؤلفه درون‌زایی، خوداتکایی است. بعد از شناخت ظرفیت‌های داخلی باید اتکاء به داخل داشت و از تمام ظرفیت‌های بهره‌وری بهینه داشت. خوداتکایی، توصیف اقتصادی است که وابستگی به کشورهای دیگر ندارد. ممکن است کالایی از خارج وارد کنیم، اما متکی به آن کشور نباشیم؛ از این جهت که در داخل توان تولید آن را داریم. خوداتکایی به معنای اتکاء به ظرفیت و توان داخل در تولید می‌باشد. خوداتکایی از اعتماد به نفس نشئت می‌گیرد و یکی از مقدمات رسیدن به درون‌زایی، خوداتکایی است. برخی کشورها نهاده‌های اولیه‌ای مثل نفت ندارند؛ لذا در این بخش متکی بر کشورهای دیگرند. برای کاهش آسیب‌پذیری، باید در زمینه‌های دیگر تکنولوژی‌های انحصاری و جدید ایجاد کنند تا این اتکاء به دیگران مانع پیشرفت و باعث عقب‌ماندگی نشود. یا اینکه با پیشرفت دانش، جایگزین‌هایی برای آن کشف کنند. خوداتکایی و استقلال از طرفی مبنای درون‌زایی است و بدون اعتقاد به خوداتکایی نمی‌توان راه درون‌زا شدن اقتصاد را پیمود و موانع آن را برای اقتصادی مستقل، مولد، پویا و دارای بهره‌وری بالا، از بین برد. از طرفی با ایجاد اقتصادی درون‌زا، خوداتکایی تقویت می‌شود. ملاک تحقق خوداتکایی تحقق توان تولید داخل می‌باشد؛ هرچند به دلیل فقدان مزیت نسبی تولید بالفعل صورت نگیرد. عدم تولید و واردات در این حالت از روی اجبار نبوده، بلکه با انتخاب و به‌منظور بهینه‌سازی کل اقتصاد محقق شده است و هیچ نوع وابستگی به دنبال ندارد. در صورتی که تولید کالایی ارزش افزوده بالا داشته باشد، می‌توان با تقویت دورن‌زایی مزیت‌های نسبی جدید کسب کرد و توان تولید را افزایش داد؛ تا جایی که تولید از لحاظ اقتصادی صرفه داشته باشد. لذا شرط تحقق خوداتکایی آن است که اگرچه تولید داخل صورت نمی‌گیرد، اما واردات آن کالا از داخل قابل کنترل باشد. در اسلام نیز از اتکاء به دیگران شدیداً نهی شده است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «هرگز از دیگران در کارهای خود کمک نخواهید و به دیگران ولو

اطلاق خودکفایی نمی‌شود؛ همچنان اگر مقداری از کالا در داخل تولید شود، اما تمام نیاز داخل تأمین نشود، خودکفایی صدق نمی‌کند.

برای یک قطعه چوب مسواک اتکا نکنید» (قمی، ۱۳۲۹ق، ص ۶۹). اتکاء کردن به معنای وابستگی و از بین رفتن استقلال می‌باشد؛ اما اگر به صورت مبادله دو کالا بین طرفین برای بهینه‌سازی تولید باشد و هیچ‌گونه منت و نشان از وابستگی نداشته باشد، این نوع واردات اتکاء به خارج محسوب نمی‌شود.

۵.۳. خودکفایی

سومین مؤلفه درون‌زایی خودکفایی است، که به دنبال خوداتکایی محقق می‌شود و به عبارتی خروجی آن می‌باشد. اگر میزان تولید در یک کالا با میزان مصرف آن کالا برابر باشد کشور در آن کالا به خودکفایی رسیده است. اگر کشور فروشنده کالا باشد، بالاتر از نقطه خودکفایی قرار دارد. جهان امروزی با پیچیدگی و گستردگی کالاها و خدمات تولیدی، ایجاد خودکفایی در تمام محصولات دشوار می‌باشد. اینکه درهای کشور را ببندیم و همه محصولات را در داخل تولید کنیم، حتی اگر همه محصولات را با ارزان‌ترین قیمت تولید کنیم، باز هم با توجه به نظریهٔ مزیت نسبی امکان انجام مبادله و رسیدن به رفاه بالاتر امکان دارد. لذا از لحاظ بهره‌وری اقتصادی در حالت عادی توصیه به خودکفایی در تمام محصولات نمی‌شود؛ ولی در شرایط تهدید، ممکن است تحقق این مسئله ضرورت پیدا کند. ضرورت تحقق خودکفایی در هر کالا با توجه به درجه احتمال تحریم کالا، میزان ضرورت کالا، وجود مزیت نسبی و در مرحله چهارم، مقدار ارزش افزوده تولید کالا سنجیده می‌شود. اگر دو مورد اول محقق شود (تحریم و ضروری بودن کالا) خودکفایی ضرورت دارد؛ اگر فقط تحریم باشد، در صورتی که شرط سوم و چهارم محقق باشد؛ یعنی ارزش افزوده بالا همراه با مزیت نسبی، باز خودکفایی اهمیت می‌یابد. اما اگر فقط یکی از این موارد نهایی محقق باشد، باید با توجه به سایر متغیرهای اقتصادی یا غیراقتصادی در مورد خودکفایی تصمیم‌گیری شود. خودکفایی بیشتر در مورد کالاهای استراتژیک مطرح می‌شود؛ چنان‌که امکان تحقق آن در جمیع کالاها و خدمات به دلیل گستردگی اقتصاد وجود ندارد؛ ضمن اینکه منطقی هم نمی‌باشد. تفاوت دیگر این مفهوم با درون‌زایی این است که خودکفایی یک مفهوم صفر و یکی است؛ درجه‌بندی ندارد. اگر در مرحله یا نهادهای از تولید، مانند صنعت موتناژ کالا، توان و ظرفیت بالفعل داخلی باشد، اما قدرت تولید کامل محصول نهایی نباشد،

مؤلفه‌های درون‌زایی	خودباوری (درون‌نگری)	خوداتکایی	خودکفایی	خودارتقائی
راه کارها	شناخت ظرفیت‌ها، منابع و ثروت داخلی کشور	حداکثر بهره‌وری از ظرفیت داخلی	کاهش خام‌فروشی	دانش بنیانی (رشد دانش و تکنولوژی)
	شناخت ظرفیت‌های جغرافیایی (همسایگی با پانزده کشور)	اتکاء به دانش و سرمایه داخلی	کاهش واردات کالاهای مصرفی و دارای مزیت داخلی	تولید با ارزش افزوده بالا (نوآوری و ابتکار)
	وجود زیرساخت‌های اساسی	اتکاء بر نیروی کار داخلی	مصرف کالاهای داخلی	رقابت‌پذیری جهانی در تولید
	شناخت کامل از نیازهای بازار داخل	اتکاء بر نیروی جوان ماهر	اولویت واردت کشورهای مسلمان	برنامه‌ریزی بلندمدت
	وجود نیروی کار اقتصادی (متخصص، خود باور، مبتکر...)	حمایت از تولیدکننده داخلی	جلوگیری از اسراف، تفاخر، قاچاق	تولید کالاهای راهبردی
	تجربه مدیریتی مترکم	اتکاء به نسخه‌های داخل	تولید کالای مرغوب	افزایش بهره‌وری و ثروت

درحالی که در این حالت درجه‌ای از درون‌زایی وجود دارد. لذا خودکفایی در کالاهای اساسی یکی از ابعاد درون‌زایی است و با مفهوم درون‌زایی متفاوت می‌باشد.

۵-۴. خودارتقائی

چهارمین مؤلفه درون‌زایی، ایجاد خودارتقائی یا خودافزایی است. خودارتقائی به معنای افزایش توان تولیدی داخل در راستای نیازهای داخلی و خارجی می‌باشد. اقتصاد درون‌زا نه تنها به نیازهای روز داخل توجه دارد، بلکه به نیاز کشورهای دیگر، به‌ویژه همسایگان نیز توجه دارد. لازمه این امر، پیشرفت روزافزون توان تولیدی کشور می‌باشد. رهبر معظم انقلاب چنانچه روحیه خودباوری و اتکاء به داخل را توصیه می‌کند، با واقع‌بینی به ظرفیت‌های موجود و ایجاد ظرفیت‌های فراتر نیز تأکید دارند.

درون‌زایی در منظر رهبر معظم انقلاب بین دو نگاه به داخل و خارج قرار گرفته است.

نگاه به ظرفیت داخلی که منشأ حرکت به سمت خودکفایی و خوداتکایی می‌باشد (بیانات رهبر انقلاب، ۱۳۹۸/۴/۲).

نگاه به خارج که موجب تقویت درون‌زایی می‌باشد (برون‌نگری). نگاه به خارج از سویی زمینه ایجاد خودارتقائی متناسب با پیشرفت فنی کشورهای توسعه‌یافته را فراهم می‌کند و از سوی دیگر، زمینه هماهنگی تولیدات داخلی با نیاز خارج ایجاد می‌شود. بدون خودارتقائی به‌تدریج توان رقابت در بازارهای بین‌المللی از بین می‌رود و کشور از لحاظ اقتصادی وابسته و منزوی می‌گردد. برای اینکه استقلال اقتصادی حفظ شود و مبادلات تجاری عزت‌مندانه شکل گیرد، باید توان تولیدی داخل ارتقاء یابد. مؤلفه‌های درون‌زایی و راه‌کارهای تحقق هرکدام با توجه به بیانات رهبر معظم انقلاب در جدول بالا بیان شده است.

مردم‌بنیانی و انعطاف‌پذیری و دانش‌بنیانی را به‌عنوان راهبردهای تحقق درون‌زایی در اقتصاد دانست. لذا درون‌زایی از اهداف میانی اقتصاد مقاومتی است که نشان‌دهنده نقش برجسته این موضوع در اقتصاد مقاومتی است و به‌عنوان یکی از راهبردهای مهم و مؤلفه‌های محوری مقاومت‌سازی و مقابله با شوک‌های اقتصادی تلقی می‌شود.

۶-۱. درون‌زایی و فرهنگ جهادی

در اقتصاد مقاومتی فرهنگ جهادی بر تمام بخش‌ها حاکم است. به‌ویژه در شرایط تحریم که موانع متعددی ایجاد شده است، تنها راه مقابله با دشمنی‌ها، روحیه جهادی می‌باشد. فرهنگ جهادی نه تنها راهبرد مقابله با دشمنی‌های خارجی است؛ بلکه یک راهکار مهم در مقابله با آسیب‌های داخلی از جمله وابستگی اقتصاد کشور به نفت، مواد خام و منابع طبیعی می‌باشد. با فرهنگ و روحیه جهادی می‌توان، ضعف در تولید، تنبلی و دوری از کار و تلاش و عادت کردن به اقتصاد رانتی و سودهای بادآورده را از بین برد. فرهنگ جهادی سبب کاهش مصرف کالاهای غیرداخلی می‌گردد و با صرفه‌جویی در منابع عمومی و رسیدن به مصرف تعادلی باعث تقویت تولید ملی می‌شود. از سوی دیگر، درون‌زایی و تقویت تولید ملی بر روحیه جهادی اثر مستقیم دارد. در دین اسلام کار و تولید بر روحيات شخصی و تکامل فرد تأثیر ویژه‌ای می‌گذارد. لذا «کسب حلال و تولید جزئی از عبادت محسوب می‌شود که به تقویت دینداری و ایمان فرد منجر می‌شود» (حکیمی، ۱۴۰۹ق، ج ۵، ص ۴۶۴).

۶-۲. درون‌زایی و مردمی بودن (مردم‌بنیادی)

«مردم‌بنیانی به معنی واگذاری فعالیت‌های اقتصادی به مردم و نظارت مستمر دولت بر این فعالیت‌هاست. حضور مردم در اقتصاد در قالب هر دو بخش خصوصی و تعاونی امکان‌پذیر است» (توکلی، ۱۳۹۵، ص ۱۱۰). «کار دولت هدایت، نظارت و کمک به مردم در فعالیت‌های اقتصادی می‌باشد» (بیانات رهبر انقلاب، ۹۳/۱/۱). علاوه بر نقش برجسته مردم‌بنیادی در تقویت درون‌زایی، «حضور مردم در اداره جامعه سبب می‌شود که نقاط مؤثر در کشور افزایش یابد و دشمن به جای اینکه تنها یک نقطه را مورد هجوم قرار دهد، تمامی این نقاط را جهت ضربه زدن به جمهوری اسلامی مورد هجوم قرار دهد که عملاً امکان‌پذیر نخواهد بود» (یوسفی، ۱۳۹۳). لذا مردم‌بنیادی اقتصاد بر

۶. رابطه درون‌زایی با سایر مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی

در اقتصاد درون‌زا، بخش تولید جامعه فعال و پویاست، در صورتی که این بخش دچار اختلال شود توزیع و مصرف دچار اختلال می‌شوند. لذا درون‌زایی موتور محرکه اقتصاد است و موجب رشد و پویایی اقتصاد می‌شود. «مشخصه‌های اقتصاد مقاومتی را از نظر اهداف و اصول راهبردی می‌توان چنین تفکیک کرد: تحقق عدالت، مولد بودن و پیشروی به‌عنوان اهداف اقتصاد مقاومتی تلقی می‌شوند؛ فرهنگ جهادی، مردم‌بنیانی، انعطاف‌پذیری، دانش‌بنیانی، درون‌زایی و برون‌نگری نیز در زمره اصول راهبردی برای دستیابی به این اهداف قلمداد می‌شوند» (توکلی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۱).

از میان اصول راهبردی اقتصاد مقاومتی می‌توان فرهنگ جهادی،

۶-۲. درون‌زایی و انعطاف‌پذیری

انعطاف‌پذیری در اقتصاد مقاومتی به معنای تاب‌آوری اقتصادی یا تطبیق سریع اقتصاد کشور با شرایط مختلف می‌باشد، که معنای آن ضمن تعریف اقتصاد مقاومتی بیان شد. «انعطاف‌پذیری مستلزم تکثر شیوه‌ها و روش‌های مختلف تأمین منافع در عرصه اقتصادی است... ایجاد این امکان مستلزم ابتکارات خلاقانه و نوآوری برای مقابله فعالانه با شرایط منتظره است» (توکلی، ۱۳۹۵، ص ۱۱۱). لذا انعطاف‌پذیری و قابلیت جذب شوک‌های داخلی از طریق تقویت و تکمیل زنجیره تولید باعث تقویت درون‌زایی می‌شود. و به عبارتی، درون‌زایی و اتکا به داخل یکی از عوامل اصلی انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری است.

هدف اصلی اقتصاد، ایجاد رشد پایدار است، اما تجربه‌ها و بحران‌های اقتصادی مانند تحریم‌های مختلف نشان داده است، که برای رسیدن به چنین رشدی باید انعطاف‌پذیری اقتصادی را مورد توجه قرار داد. در اقتصاد مقاومتی نیز به‌ویژه برای اقتصاد ایران و تحقق اقتصاد درون‌زا از این جهت که با آسیب‌های متعددی مواجه است باید انعطاف‌پذیری تقویت شود.

۶-۳. درون‌زایی و برون‌نگری

در ارتباط و تعامل با خارج یکی از این چهار حالت ممکن است اتفاق بیفتد. «اقتصاد درون‌زا و درون‌گرا (ارتباط حداقلی) اقتصاد برون‌زا و درون‌گرا (تعامل محدود) اقتصاد برون‌زا و برون‌گرا (وابستگی یک طرفه) و رویکرد درون‌زا و برون‌گرا که رویکرد اقتصاد مقاومتی می‌باشد» (شقایقی شهری، علیزاده، ۱۳۹۵). درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی ارتباط نزدیکی با برون‌نگری دارد. «برون‌نگری به معنای بهره‌برداری حداکثری از فرصت‌های موجود در جهان خارج به منظور پیشبرد اهداف اقتصادی است» (توکلی، ۱۳۹۵، ص ۱۲۰). توأم بودن درون‌زایی و برون‌نگری، تکمیل‌کننده معنای این دو اصطلاح می‌باشد، و به این مطلب اشاره دارد که این راهبرد متمایز از راهبرد جایگزینی واردات یا توسعه صادرات است. اقتصاد مقاومتی درون‌زاست، اما از ظرفیت‌های جهان خارج که شامل سرمایه، تکنولوژی، دانش و بازار می‌باشد، نیز استفاده می‌کند. برون‌نگری در خدمت درون‌زایی است؛ یعنی از ظرفیت‌های تعامل با اقتصاد جهانی برای افزایش توانمندی تولید داخلی استفاده می‌شود. «این خصیصه نافی گسترش بیش از حد صنایع مونتاژی در اقتصاد داخلی است؛ زیرا در این صنایع برون‌نگری در خدمت درون‌زایی نیست؛ چراکه سبب ایجاد ارزش افزوده طیب و امن

رشد پایدار تأثیر مهمی می‌گذارد. از جمله تأثیرات مردم‌بنیاد بودن اقتصاد بر درون‌زایی: افزایش انگیزه کار و تلاش، ایجاد تعاون و همکاری در تولید، صرفه‌جویی در منابع، رشد تولیدی توأم با امنیت اقتصادی، تحقق درون‌زایی در راستای نیاز مردم و جامعه می‌باشد.

۶-۳. درون‌زایی و دانش‌بنیانی

«طبق تعریف کمیته اقتصادی آسیا (APEC)، اقتصاد دانش‌بنیان اقتصادی است که در آن تولید، توزیع و کاربرد دانش، عامل و محرک اصلی رشد اقتصادی، تولید ثروت و اشتغال در تمامی صنایع است» (معمارنژاد، ۱۳۸۴). دانش‌بنیانی از سویی بر درون‌زایی و تقویت تولید ملی تأثیر می‌گذارد، و از سوی دیگر، لازمه تحقق برون‌نگری در اقتصاد می‌باشد. دانش‌بنیانی به واسطه افزایش کارایی و بهره‌وری اقتصاد، افزایش قدرت رقابت در اقتصاد جهانی، ایجاد تنوع در تولید، ایجاد رشد پایدار، افزایش ارزش افزوده در تولیدات، کاهش وابستگی به صادرات نفت خام و کاهش وابستگی به واردات کالاهای نهایی، به تقویت درون‌زایی کمک می‌کند.

۶-۴. درون‌زایی و عدالت‌محوری

یکی از اهداف اسلام که به‌عنوان هدف میانی شناخته شده و از جمله اهداف مکتب اقتصادی اسلامی می‌باشد، تحقق عدالت اقتصادی است. در ابتدا تصور می‌شود که جایگاه عدالت‌محوری بعد از تحقق تولید است؛ اما در اسلام به عدالت قبل از تولید و در عوامل تولید توجه شده است. با توجه به مردمی بودن اقتصاد مقاومتی، عدالت‌محوری نقش مهمی را در تولید ایفا می‌کند، به‌گونه‌ای که لازم است عوامل تولید و همچنین همه فرصت‌ها در حد قابل قبولی جهت کمک به تولید و اقتصاد در اختیار همگان قرار گیرد. مسلماً کسانی که استعداد بیشتری جهت مدیریت صحیح و عادلانه سرمایه و منابع دارند، دارای اولویت می‌باشند. یکی از عوامل ناپایداری، رشد توزیع نامناسب و منفعت‌طلبی در توزیع منابع و فرصت‌ها قبل از توزیع می‌باشد. در صورتی که توزیع عادلانه صورت گیرد، و فرصت‌ها به صورت عادلانه برای افراد جامعه ایجاد شود. زمینه رقابت سالم و تقویت درون‌زایی فراهم می‌شود. آثار مهم عدالت‌محوری بر درون‌زایی کشور، ایجاد رشد و پیشرفت پایدار، تقویت انگیزه برای تلاش و کار تولیدی، افزایش بهره‌وری نیروی کار به واسطه تناسب بین بهره‌وری و بهره‌مندی عوامل می‌باشد.

نمی‌شود» (همان، ص ۱۲۱). درون‌زایی برخلاف سیاست جایگزینی واردات و توسعه صادرات که بر مزیت نسبی متکی می‌باشند به ارزش افزوده پایدار متکی می‌باشد. لذا خام‌فروشی و صادرات موادی مانند نفت خام در راهبرد درون‌زایی توصیه نمی‌شود.

برون‌نگری از طریق تکمیل زنجیره تولید، نوآوری و ابتکار در تولید کالاهای جدید و قابل رقابت با اقتصاد جهانی، تنوع در محصولات با توجه به ذائقه‌ها و افزایش صادرات کالای با ارزش افزوده پایدار بر درون‌زایی تأثیر مثبت می‌گذارد. با توجه به تأثیر مهم و برجسته برون‌نگری، اصطلاح درون‌زایی در عین برون‌نگری در اقتصاد مقاومتی تبیین می‌شود.

نتیجه‌گیری

درون‌زایی یکی از ارکان اقتصاد مقاومتی است، که هدف اصلی آن ایجاد امنیت اقتصادی و رشد پایدار می‌باشد. تمام مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی به شکلی در خدمت تقویت درون‌زایی می‌باشند. لذا درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی، نقش محوری را ایفا می‌کند. در اقتصاد مقاومتی درون‌زایی، بر مبنای همچون استقلال‌طلبی، قدرت اقتصادی، عزت و اقتدار اقتصادی، استقامت و عدالت‌محوری استوار است. هدف از تحقق این مؤلفه در اقتصاد مقاومتی تقویت امنیت، استحکام و رشد پایدار نظام اقتصادی جامعه اسلامی است. با توجه به مبنای و اهداف درون‌زایی، این مفهوم مختص به زمان و مکان خاصی نمی‌باشد. بلکه با توجه به فضای اقتصاد عصر جدید، راهگشای بسیاری از مشکلات اقتصادی جوامع در حال توسعه می‌باشد. از این رو، مقام معظم رهبری تأکید زیادی بر تحقق این مؤلفه در اقتصاد مقاومتی دارند.

با توجه به بیانات رهبر معظم انقلاب، درون‌زایی دارای چهار مؤلفه اصلی خودباوری (درون‌نگری)، خوداتکایی، خودکفایی و خودارتقائی می‌باشد. خودباوری و خوداتکایی، وضعیت یک اقتصاد درون‌زا را بیان می‌کند، و خودکفایی و خودارتقائی نتیجه باور و اعتماد به ظرفیت‌های درونی و اتکاء بر تمام ظرفیت‌ها می‌باشد. در اقتصاد مقاومتی با تقویت درون‌زایی فرصت رشد پایدار در تهدیدها و شوک‌ها فراهم می‌شود. با توجه به نقش محوری درون‌زایی در اقتصاد مقاومتی و ارتباط عمیق بین این مؤلفه و شاید مؤلفه‌ها، بی‌توجهی نسبت به هر کدام از مؤلفه‌ها به‌ویژه درون‌زایی، موجب

اجرای ناصحیح و ناقص درون‌زایی و اقتصاد مقاومتی می‌گردد. درون‌زایی به وسیله دانش بنیانی، انعطاف‌پذیری، روحیه جهادی و عدالت‌محوری تقویت می‌شود. از سوی دیگر، تقویت درون‌زایی موجب تقویت سایر مؤلفه‌های اقتصاد مقاومتی می‌شود.

منابع.....

- نهج‌البلاغه، ۱۳۸۴، ترجمه محمد دشتی، تهران، پیام عدالت.
بیانات رهبر معظم انقلاب، در: khamenei.ir.
پیغامی، عادل، ۱۳۹۳، *درس گفتارهای اقتصاد مقاومتی*، تهران، دانشگاه امام صادق.
توکلی، محمدجواد، ۱۳۹۵، *خاکریز اقتصادی*، تهران، کانون اندیشه جوان.
____، ۱۳۹۷، *حمایت از کالای ایرانی*، قم، مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه.
شقایق شهری، وحید و شیوا علیزاده، ۱۳۹۵، «آثار اقتصاد دانش بنیان بر درون‌زایی اقتصاد ایران (در راستای سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی)»، *جستارهای اقتصادی ایران*، سال سیزدهم، ش ۲۶، ص ۳۳-۶۴.
طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۳۷۴، *تفسیر المیزان*، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، ج سی‌ام، قم، جامعه مدرسین.
عبدالملکی، حجت‌الله، ۱۳۹۳، *اقتصاد مقاومتی (درآمدی بر مبانی، سیاست‌ها و برنامه عمل)*، تهران، دانشگاه امام صادق.
قمی، عباس، ۱۳۲۹ق، *کحل البصر*، تحقیق عباس حریری‌نژاد، بیروت، مؤسسه البلاغ.
____، ۱۴۱۴ق، *سفینه‌البحار*، قم، اسوه.
کلینی، محمدبن یعقوب، ۱۴۰۷ق، *الکافی*، ج چهارم، تهران، دار الکتب الاسلامیه.
گروهی از پژوهشگران، ۱۳۹۷، *ساخت ایران: رسانه ملی و حمایت از کالای ایرانی*، قم، اداره کل پژوهش‌های اسلامی رسانه.
معمارنژاد، عباس، ۱۳۸۴، «اقتصاد دانش بنیان: الزامات، نماگرها، موقعیت ایران، چالش‌ها و راهکارها»، *اقتصاد و تجارت نوین*، ش ۱، ص ۸۳-۱۰۸.
مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، ۱۳۸۰، *تفسیر نمونه*، ج سی و دوم، قم، دارالکتب الاسلامیه.
موسوی خمینی، سیدروح‌الله، ۱۳۶۸، *صحیفه نور*، تهران، مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
نمیری، ابن‌شبه، ۱۳۹۹ق، *اخبار المدینه النبویه*، جده، چاپ فهیم محمد شلتوت.
یوسفی، احمدعلی، ۱۳۹۳، «مدل مردم‌سالاری اقتصادی دینی، بستر تولید ملی پایدار عدالت‌محور»، *اقتصاد اسلامی*، سال چهاردهم، ش ۵۳، ص ۵۷-۸۳.
____، ۱۳۹۵، *نظام اقتصاد مقاومتی*، قم، نگاه فارسی.